Nidden
og det moderne Litauen

En europæisk kunstnerkoloni i forandring

Udstillingstekster

©Museumsberg Flensburg

Opbrud til Nidden/Nida.

Kunstnerkolonien frem til Første Verdenskrig

I midten af det 19. århundrede opdagede kunstnere i hele Europa den landlige afsondrethed som en kilde til nye motiver til maleri i det fri. Kunstnerkolonier opstod som steder for frit kunstnerisk skaben langt væk fra de stærkt regulerede akademier. Således fandt også malere fra det kort forinden grundlagte Kunstakademi i Königsberg vej til Nidden/Nida. De gjorde de store klitters bizarre former, det intense farvespil i det vidtstrakte landskab mellem bugt og hav samt beboernes enkle livsverden til genstand for deres billeder.

I sommermånederne i 1890'erne udviklede fiskerbyen sig til et livligt mødested for kunstnere, hvor kroen Blode udgjorde centrum. Blandt kendte kunstnere i denne tid var Lovis Corinth og Ernst Bischoff-Culm, hvis impressionistiske værker gjorde stedet kendt langt ud over regionen.

Inspireret af Bischoff-Culms billeder kom også ekspressionisten Max Pechstein for første gang til Kuriske halvø i 1909. Medlemmet af Brückegruppen vendte flere gange tilbage til Nidden/Nida frem til 1939. I 1913 fulgte Karl Schmidt-Rottluff i hans fodspor. Deres radikalt moderne formsprog forblev ganske vist en undtagelse, men deres ophold havde en stilskabende indflydelse på den yngre kunstnergeneration. Størstedelen af de kunstnere, der arbejdede her, forblev naturalismen tro. På tværs af alle stilretninger forenede dem søgen efter det oprindelige og autentiske.
Første Verdenskrig medførte en dybtgående forandring for kunstnerkolonien som følge af, at mange kunstnere blev indkaldt til militærtjeneste, den midlertidige russiske besættelse i 1914/15 og afslutningen på koloniens tilhørsforhold til Tyskland.

©Museumsberg Flensburg

1918–1939

Nye tilhørsforhold, nye perspektiver

I 1918 blev det nordlige Østpreussen, nu kaldet Memelområdet, sammen med Kuriske halvø adskilt fra Det Tyske Rige og sat under Folkeforbundets administration. Nidden/Nida tiltrak fortsat besøgende. Max Pechstein besøgte byen i 1919 „med bange hjerte", fordi han frygtede for stedets ro, som var afgørende for kunsten. I 1923 ændrede den politiske situation sig: Litauen, der efter Første Verdenskrig var opstået som en uafhængig republik, skabte fakta på jorden ved at besætte Memelområdet.

Den senekspressionistiske maler Ernst Mollenhauer, der havde boet i Nidden/Nida siden 1924, overtog sin svigerfars, Hermann Blode, kro og prægede stedets kulturelle liv. Han rejste et mindesmærke for de afdøde Nidden-kunstnere Ernst Bischoff-Culm, Beppo Borschke og digteren Walther Heymann.

Videre tilbragte kunstnere fra Königsberg deres somre på halvøen, herunder Arthur Degner, Karl Eulenstein og Eduard Bischoff. Med det voksende ry som feriested tiltrak Nidden/Nida desuden stadig flere gæster fra andre dele af Tyskland. Den mest kendte af disse var Thomas Mann, der fra 1930 til 1932 tilbragte tre somre i sit hus i Nidden, indtil Hitlers magtovertagelse tvang ham til at emigrere.

Nidden/Nida, der hører til Litauen og er præget af sin tyske historie, udgjorde med sit miljø, der var præget af kunstnere og intellektuelle, i 1930'erne og frem til Det Tyske Riges annektering af Memel-området i 1939 en „niche for stille befrielse" (Helga Grebing).

Også litauiske kunstnere opdagede Kuriske halvø i mellemkrigstiden, herunder Antanas Žmuidzinavičius samt Petras Kalpokas med sin senere hustru Olga Dubeneckienė-Kalpokienė. De tilhørte det unge lands verdensvante Bohème og bidrog aktivt til opbygningen af litauiske kulturinstitutioner. Talrige andre litauiske kreative kræfter inden for billedkunst, litteratur, musik og fotografi fulgte efter.

©Museumsberg Flensburg

Mindestedet Nidden

I Tyskland har man længe hævdet, at historien om kunstnerkolonien Nidden sluttede med den russiske besættelse af Kuriske halvø i februar 1945. Ifølge oplysninger fra Ernst Mollenhauers datter, Maja Ehlermann-Mollenhauer, gik både hendes fars kunstneriske værk og kunstnerkoloniens værdifulde malerisamling, der var blevet samlet siden slutningen af det 19. århundrede, tabt ved de sovjetiske troppers indtog.

Königsberg lå i ruiner. Med den sovjetiske annektering ophørte Østpreussen med at eksistere, ligesom et uafhængigt Litauen. Memel-området blev en del af den Litauiske Sovjetrepublik. Størstedelen af de flygtede og senere udviste bosatte sig i Vesttyskland og sluttede sig sammen i Landsmannschaft Ostpreußen. Her blev mindet om Østpreussen holdt levende gennem foredrag, publikationer og udstillinger.

De overlevende kunstnere, der havde besøgt Nidden/Nida i de forudgående sommermåneder, havde ikke sjældent mistet en stor del af deres værker og stod over for en ny begyndelse. I denne situation opstod der et fænomen, der var enestående i sammenhæng med de europæiske kunstnerkolonier: erindringsbillederne. Motiver fra Nidden blev i vesttyske atelierer genmalet ud fra hukommelsen og omkomponeret, uden at der skete nogen motiviske eller stilistiske fornyelser. Tværtimod: Længslen efter det oprindelige, som var drivkraften bag 1800-tallets kunstnerkolonibevægelse, forvandlede sig i lyset af det uoverstigelige Jerntæppe til en nostalgisk forherligelse af et tabt paradis.

©Museumsberg Flensburg

Krig i udkanten af idyllen:

1938 – 1945

Mod slutningen af 1930'erne tiltog spændingerne mellem Litauen og det nationalsocialistiske Tyskland. I februar 1938 var den litauiske regering under tysk pres blevet tvunget til at benåde den dømte leder af nazistbevægelsen i Memelområdet, Ernst Neumann, samt andre Hitlertilhængere. I oktober 1938 blev den „Memeldeutschen Kulturverband" grundlagt, hvis paramilitære ordensstyrke talte flere tusinde medlemmer. Nazistiske intimideringer rettede sig mod litauisktalende indbyggere. Samtidig tog antisemitiske boykotopfordringer og overgreb til. Efter pogromerne i Det Tyske Rige i november 1938 blev også jødiske indbyggere i Memel angrebet, og jødisk ejendom blev ødelagt. I marts 1939 blev Memel-området ved et tysk ultimatum afstået til Det Tyske Rige, og talrige litauiske og jødiske indbyggere flygtede ind i det litauiske kerneområde.

På trods af disse dramatiske begivenheder og de tiltagende krigsbelastninger fortsatte turismen. I 1941 var der registreret over 400 hotelsenge i Nidden/Nida. Også kunstnere fortsatte med at komme. De bevarede billeder fra denne tid viser for det meste de velkendte landskabsmotiver, hvor naturalismen og den moderne klassicisme dominerer stilistisk, mens ekspressionistiske former blev betragtet som „forfaldne". Derudover dokumenterer enkelte afbildninger den stigende militære tilstedeværelse, for eksempel ved at inddrage tyske soldater i uniform i landskabet.

Med den Røde Hærs fremrykning begyndte flugten og evakueringen af befolkningen i slutningen af 1944. Under tilbagetrækningen sprængte tyske tropper fyrtårnet og andre anlæg i Nidden/Nida i luften. Memel blev opgivet den 27. januar 1945. De sidste tyske enheder forlod byen dagen efter. Kuriske halvø blev derefter gradvist besat af sovjetiske tropper, herunder Nidden/Nida i februar 1945. For de få civile, der var tilbage, betød krigens afslutning ekspropriation, vold, plyndringer og fordrivelse. Også kunstsamlinger og vidnesbyrd fra den tidligere kunstnerkoloni gik tabt.

©Museumsberg Flensburg

Kontinuitet trods brud:

Kuriske halvø som kunstnersted efter 1945

Efter Anden Verdenskrig blev Memel-området indlemmet i den Litauiske Socialistiske Sovjetrepublik. Den Kuriske halvø mistede sin oprindelige befolkning som følge af flugt, deportationer til Sibirien og senere udvandring til Vesten. Senere kom der indbyggere fra andre dele af Litauen og Sovjetunionen. På grund af grænseordningen – Østersøen markerede det jerntæppe – var halvøen i første omgang underlagt strenge adgangsbegrænsninger. Ikke desto mindre viser værker af Antanas Žmuidzinavičius fra sommeren 1946, at det allerede kort efter krigens afslutning var muligt at udøve kunstnerisk arbejde dér.

Efter Stalins død i 1953 blev de politiske repressalier lempet. Dette muliggjorde fra 1954 sommerudflugter til Nida for det statslige kunstinstitut i Vilnius og fra 1959 også for kunstskolen i Kaunas. Den drivende kraft var Antanas Gudaitis, der allerede i 1930'erne havde malet på halvøen. Ligesom studerende fra Königsberg i det 19. århundrede havde fulgt deres professorer, kom litauiske kunststuderende nu sammen med deres lærere til Nidden/Nida. Ud over Žmuidzinavičius og Gudaitis var der også Rimtas Kalpokas, Leonas Katinas, Vytautas Ciplijauskas, Algirdas Petrulis og andre undervisere fra kunstinstitutterne i Kaunas og Vilnius. Det afsidesliggende landskab – langt væk fra den sovjetiske censur i Vilnius og Moskva – tiltrak fortsat kunstnere og intellektuelle.

Fra 1960'erne udviklede den litauiske del af Kuriske halvø sig til et kursted, der var kendt i hele Sovjetunionen. Kunstnere bosatte sig igen i området, nogle med sommerhuse, andre permanent, f.eks. Eduardas Jonušas (fra 1974). Den litauiske forfatterforening har siden 1970'erne haft sin egen ejendom i Nidden/Nida, og foreningen for litauiske fotokunstnere har siden 1973 arrangeret kreative møder. Således fortsatte traditionen med, at halvøen var et inspirationssted og mødested for kunstnere og intellektuelle, også i sovjettiden.

©Museumsberg Flensburg

Nidden/Nida efter 1990:

En kunstnerkoloni i Europa

Efter at Litauen i 1990 havde genvundet sin uafhængighed, blev Kuriske halvø igen åben for internationale gæster, og turismen blomstrede.

For første gang vendte også tidligere tyske beboere og sommergæster tilbage som besøgende, herunder Maja Ehlermann-Mollenhauer og andre efterkommere, og med dem kom minderne om kunstnerkoloniens historie før krigen. Stedets mangfoldige fortid – tysk, litauisk og sovjetisk – blev et tema for grænseoverskridende forståelse. Thomas Mann-kulturcentret i forfatterens tidligere bolig udviklede sig til det centrale sted for denne dialog.

De fotoseminarer, der siden 1973 er blevet arrangeret af Foreningen af Litauiske Fotokunstnere, fortsætter den dag i dag under titlen „NIDA. Meeting Photography" og gør stedet til et af de vigtigste mødesteder for fotografer i Baltikum. Kazimieras Mizgiris, fotograf og ravsamler, der har boet i Nidden/Nida siden 1970'erne, skabte langvarige studier af de vandreklitter, som var med til at præge billedet af halvøen i den litauiske fotografi.

Siden 1990'erne har man også bevidst knyttet an til traditionen med kunstnerkolonien på Kuriske halvø gennem internationale plein-air-workshops, symposier og kunstpraktika i Nida, Pervalka og Juodkrantė. En afgørende impuls kom fra Kunstakademiet i Vilnius: I 2009–2011 blev „Nida Art Colony" opstod i tidligere lagerbygninger fra 1975 som et center for kunst, design og arkitektur. Siden 2011 har der fundet internationale studenterseminarer, opholdsprogrammer, udstillinger og uddannelsesprojekter sted der. De værker, der vises her, er dels skabt på stedet, dels med direkte reference til det. De viderefører Nidas tradition som et sted for inspiration under nutidens forudsætninger med et åbent Europa og globale netværk.

©Museumsberg Flensburg